

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/44893>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

Van brede basis naar centrumrechts

Verkiezingen, formatie en samenstelling van het kabinet-De Quay

Alexander van Kessel

‘Gisteren is in de Tweede Kamer een periode in de Nederlandse staatkundige geschiedenis afgesloten’, schreef *Trouw* op 12 december 1958.¹ Een dag eerder was het vierde kabinet-Drees ten val gekomen. De mededeling in het protestants-christelijke ochtendblad had een zeker speculatief karakter. Of de breuk, na dertien jaar onafgebroken regeringssamenwerking tussen (vooral) KVP en PVDA, slechts tijdelijk of meer duurzaam zou zijn, moest immers blijken in de navolgende maanden – als na verkiezingen een nieuw kabinet geformeerd zou worden.

De val van het kabinet-Drees IV kwam niet als een verrassing. De formatie ervan, in 1956, was al uiterst moeizaam geweest. De irritaties tussen de PVDA en de confessionele coalitiepartners KVP, ARP en CHU waren vervolgens steeds hoger opgelopen. Vooral op het terrein van de sociaaleconomische en fiscale politiek traden de verschillen genadeloos aan het licht. De PVDA meende onvoldoende aan haar trekken te komen. Zij had tevens de indruk eenzijdig te worden afgerekend op de impopulaire bestedingsbeperking. Tegenvallende resultaten bij de verkiezingen van de Provinciale Staten in maart 1958 versterkten dat idee.

Toen in oktober de confessionele fracties bij de behandeling van het wetsvoorstel vervreemding landbouwgronden verklaarden zich niet gebonden te achten aan de in het regeerprogram neergelegde afspraken, beschuldigde PVDA-fractievoorzitter J.A.W. Burger deze regeringspartners van woordbreuk. Tijdens een partijkaderdag op 22 november in Utrecht, de zogeheten ‘Fakkeldragersdag’, maakte Burger duidelijk dat zijn fractie een radicale omslag van het regeringsbeleid wenste, anders zou de steun aan het kabinet worden ingetrokken. Hij eiste snel resultaat op de volgende punten: de Weduwen- en Wezenwet, een vermogensaanwasbelasting, een belastingverlaging voor ongehuwden, voorzieningen voor minvermogenden inzake de huren en prijzen, een gewijzigd conjunctuurbeleid en verlaging van de defensie-uitgaven. De crisis was vervolgens onvermijdelijk. Het meningsverschil op 11 december over de belastingvoorstellen van PVDA-minister van Financiën H.J. Hofstra, waarop het kabinet uiteindelijk viel, vormde slechts de aanleiding.

De verkiezingscampagne

De voornaamste taak van het op 22 december aangetreden interim-kabinet-Beel was het uitschrijven van vervroegde verkiezingen. Deze stonden oorspronkelijk

gepland voor het voorjaar van 1960, maar werden nu vastgesteld op 12 maart 1959. De partijen zagen zich genoodzaakt hun voorbereidingen te versnellen. Kandidaatstellingsprocedures werden verkort; verkiezingsprogramma's werden inderhaast opgesteld en goeddeels gebaseerd op die van drie jaar eerder. Diverse reclamebureaus werden ingeschakeld. De PVDA maakte zelfs gebruik van reclamevliegtuigen. Voor het eerst konden de in de Kamer vertegenwoordigde partijen profiteren van door de regering beschikbaar gestelde zendtijd. Slechts de CPN, vanwege haar loyaliteit aan de Sovjet-Unie ook van overheidswege in een isolement gedrukt, werd deze mogelijkheid onthouden.²

W. Drees maakte tijdens de vergadering van het PVDA-bestuur van 15 december duidelijk dat hij niet in de Kamer zou terugkeren. De invulling van de leidersvacature kostte de PVDA-top hoofdbrekens. Uiteindelijk werd gekozen voor zes lijsttrekkers: de oud-ministers Hofstra, J.G. Suurhoff, I. Samkalden en A. Vondeling, fractieleider Burger en vice-fractievoorzitter J.M. Willems. Sommige bestuursleden waarschuwden dat de KVP het inzetten van de 'doorbraakkatholiek' Willems als lijstaanvoerder in het katholieke Zuiden als een provocatie zou opvatten. Voor Burger was dat een reden te meer om hem aan te wijzen.³

De 72-jarige Drees mocht dan afscheid hebben genomen, het merendeel van de partijen werd bij de verkiezingen nog steeds aangevoerd door politici die al vóór de oorlog tot de politieke voorhoede behoorden. Bij de KVP stond op alle lijsten wederom fractievoorzitter C.P.M. Romme (62) op één. Hoewel voornemens om wegens persoonlijke redenen op korte termijn afscheid te nemen van de politiek, liet Romme zich door partijvoorzitter H.W. van Doorn overhalen om de kar nog één keer te trekken.⁴

H.W. Tilanus, 74 jaar oud en al bijna twintig jaar fractievoorzitter, werd wederom lijsttrekker van de CHU. Hij was van plan geweest zich in 1960 niet meer te kandideren, maar nu de verkiezingsdatum was vervroegd, meende hij zijn partij niet in de steek te kunnen laten. Toch was het gezag van de oude voorman tanende. Dat bleek onder meer bij zijn aanwijzing: was dat voorheen een formaliteit geweest, nu behaalde hij slechts een krappe meerderheid.⁵

Twee andere partijen stonden ook al onder leiding van veteranen. De positie van VVD-partijleider P.J. Oud (72) was nog steeds onaantastbaar: hij werd voor de vierde achtereenvolgende keer lijsttrekker. De SGP stond tijdens de verkiezingen voor de vijfde maal onder leiding van P. Zandt (79), sinds 1925 Tweede Kamerlid.

Bij de ARP leidde het aanwijzen van de lijsttrekker tot discussie. Daar speelde sinds het vertrek van J. Schouten als partijleider in juni 1956 een latente strijd om het politieke leiderschap tussen J. Zijlstra, de aanvoerder van het antirevolutionaire smaldeel in het kabinet, en J.A.H.J.S. Bruins Slot, de voorzitter van de ARP-fractie in de Tweede Kamer. Een en ander manifesteerde zich onder meer in een sterk kritische houding van de fractie ten opzichte van het laatste kabinet-Drees. Bruins Slot noemde de val van het kabinet zelfs 'de gelukkigste dag van mijn leven'. Het dagelijks bestuur van de partij, dat naar een evenwicht zocht, prefereerde een gedeeld lijsttrekkerschap. Dat leek te wijzen op een diskwalificatie van Zijlstra,

die in 1956 nog nationaal lijsttrekker was geweest. De *rank and file* en het partijbestuur wensten de populaire Zijlstra echter overal op één, waardoor de minister alsnog de enige lijstaanvoerder werd.⁶

De pvda-top was intern verdeeld over de te volgen strategie. Fractievoorzitter Burger verklaarde dat de partij er niet naar moest streven mee te regeren als 'rechts' de verkiezingen zou winnen. Naar de mening van Burger diende de pvda in te zetten op de eisen van de Fakkeldragersdag. Hernieuwde samenwerking met de confessionelen zou daardoor echter sterk bemoeilijkt worden. De ministers uit het laatste kabinet-Drees prefereerden een verkiezingscampagne waaruit de onverminderde regeerbereidheid van de pvda bleek boven een 'oppositie-campagne'. Ook Drees kon zich niet vinden in de strategie van Burger: 'Dan kun je net zo goed uitspreken dat je *niet* deelneemt.' De fractieleider gaf toe. De pvda-campagne, onder de leuze 'Voor uw toekomst, tegen een rechts kabinet', was gematigd van toon. Polariserende zou potentiële nieuwe kiezers alleen maar afschrikken, zo was de gedachte.⁷

De verkiezingsstrijd beperkte zich vooral tot publicitaire en verbale schermutselingen tussen de partijen. Fysieke sabotage-incidenten op de schaal waarop die tijdens de campagne van 1956 hadden plaatsgevonden, kwamen niet voor. Slechts eenmaal verstoorden pvda-aanhangers een rsp-bijeenkomst.⁸ De slotmanifestatie van de pvda in Amsterdam werd onderbroken door interrupties van rsp'ers.⁹

Twee vragen domineerden de campagne inhoudelijk: allereerst wie de schuld droeg voor de breuk, vervolgens of herstel van de brede basis gewenst was. De vvd was helder: samenwerking met de pvda werd uitgesloten. 'Is uw ideaal de alverzorgende staat, die als een verlicht despoot in zijn apenliefde de vrijheid van de burger dreigt dood te drukken? Of verlangt gij van de overheid, dat zij streeft naar vrije ontwikkeling der persoonlijke krachten en het wegnemen van maatschappelijke oorzaken, die nog voor al te velen die ontwikkeling belemmeren', vroeg de vvd in haar verkiezingsgids. Via de radio riep de partij op de verkiezingsdag 'de dag van de vrijheid' te laten worden. Nog op de verkiezingsdag zelf werd de kiezer thuis bestookt met een kaartje van een rode kat met het bijschrift: 'Koopt geen rode kat in de zak! Stemt vvd lijst 4!' De vvd durfde het zelfs aan campagne te voeren in Maastricht, waar de partij voorheen nog nooit voet aan de grond had gekregen.¹⁰

Geen van de andere partijen sloot een hernieuwde coalitie met de sociaaldemocraten uit. Dat nam niet weg dat de liefde van de confessionelen voor de pvda was bekoeld. Door de ferme eisen, neergelegd door Burger tijdens de Fakkeldragersdag, was de kloof tussen pvda enerzijds en kvp, arp en chu anderzijds nog dieper geworden.

De kvp beloofde de kiezer een christelijk-sociale politiek. Zij ging er daarbij als vanzelf van uit dat zij deel zou uitmaken van het kabinet. Een wisseling van coalitiepartner zou slechts de accenten veranderen, niet de grote lijn, zo was de verwachting. De schijnbare onverschilligheid over de toekomstige coalitiepartner diende tevens om de eigen verdeeldheid te maskeren. Romme zelf was ook al niet

eenduidig in zijn beoordeling van het einde van de samenwerking met de PVDA, die hem zowel 'verdriet' als 'voldoening' had gegeven. De KVP wenste publiekelijk niet te kiezen; ze voerde een eigen 'christelijke' politiek en zette zich af tegen zowel de PVDA als de VVD.¹¹

Een eigen campagne voerde het KVP-Kamerlid K.T.M. van Rijckevorsel. De Haagse jurist was door zijn partij op een onverkiesbare plaats terechtgekomen. De persoonlijke verkiezingsactie, opgezet door de Haagse zakenman J. Levi Lassen en gesteund door hoogleraren van de Nijmeegse rechtenfaculteit, leverde hem ruim 91.000 voorkeurstemmen op. Van Rijckevorsel was daarmee in zijn eentje goed voor meer dan twee zetels. *De Telegraaf* riep hem eind 1959 uit tot 'Man van het Jaar'.¹²

De ARP zette zich af tegen het streven naar verdere staatsbemoeienis door de PVDA en tegen de pogingen van die partij om anderen haar wil op te leggen. Dat bleek duidelijk uit het door Bruins Slot opgestelde verkiezingsprogram. De ARP streefde uitdrukkelijk naar 'de democratische samenwerking in een Kabinet in plaats van de dictatuur van één partij'.¹³ De antirevolutionairen maakten er geen geheim van het liefst de vooroorlogse confessionele coalitie te zien terugkeren: 'christelijke politiek door een christelijk kabinet'.¹⁴ Intern werd wel over alternatieven gedacht. De voorkeur ging daarbij uit naar samenwerking met de VVD, ofschoon ook de liberalen fel werden bestreden door de ARP. 'Lood om oud ijzer', zo sprak Zijlstra tijdens een verkiezingsbijeenkomst over de keuze tussen regeren met de PVDA of met de VVD.¹⁵

Aan de uiterste linkerkant van het politieke spectrum bestreden twee communistische groepen elkaar. Na de breuk in de CPN in april 1958, veroorzaakt door een diepgaand meningsverschil over de noodzaak tot 'destalinisatie' en de dominante positie van partijsecretaris S. de Groot, waren zes geroyeerde Tweede Kamerleden (onder wie partijvoorzitter G. Wagenaar en voormalig fractieleider H. Gortzak) als een afzonderlijke fractie verdergegaan. De afvalligen namen vervolgens in maart 1959 als de '*Brug*-groep' – genoemd naar het eigen tijdschrift – ook aan de Tweede Kamerverkiezingen deel. De verdeeldheid in communistische kring werd in het geheim gestimuleerd door de Binnenlandse Veiligheidsdienst. De 'revisionistische' *Brug*-groep werd in de aanloop naar de verkiezingen fel bestreden door de CPN. Dieptepunt van deze campagne vormde de brochure *De Communistische Partij in de oorlog* van CPN-Tweede Kamerlid M. Bakker. In het geschrift, eind 1958 officieel onderschreven door de partij, werd het oorlogsverleden van verzetsheld Wagenaar besmeurd.¹⁶

Een nieuw alternatief voor de progressieve kiezer was de in januari 1957 opgerichte Pacifistisch-Socialistische Partij, die principieel alle vormen van geweld voor beslechting van conflicten uitsloot. Onder het motto 'Socialisme zonder atoom-bom' wilde de PSP een groot deel van de radicalere en pacifistische PVDA-kiezers aan zich binden. De nieuwe partij mocht zich tijdens de campagne dan ook verheugen in fanatieke bestrijding door de sociaaldemocraten.¹⁷

Verkiezingsaffiches 1959, Nieuwezijds Voorburgwal, Amsterdam.
[Spaarnestad Photo]

In totaal namen twaalf lijsten deel aan de Tweede Kamerverkiezingen. Het deelnemersveld werd gecompleteerd door een drietal kleine partijen. Twee daarvan kenden hun oorsprong in de ARP. Het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) deed voor de derde keer mee aan de Tweede Kamerverkiezingen. De pogingen in 1952 en 1956 hadden niet geresulteerd in een Kamerzetel.¹⁸ Aan de verkiezingen nam nog een protestants-christelijke partij deel, de Positief-Christelijke Nationale Unie (PCNU), die in 1959 uit protest tegen het door de ARP en CHU gesteunde kabinets-beleid was opgericht.

Uit verzet tegen de overheidsmaatregelen op agrarisch gebied was in 1958 de Boerenpartij opgericht. De pijlen van deze protestpartij waren met name gericht op het Landbouwschap, het publiekrechtelijke lichaam dat dwingende maatregelen kon opleggen. Voorman van de partij was de Bennekomse veehouder H. Koe-koek.¹⁹

Uitslag en reacties

Op donderdag 12 maart 1959 brachten bijna zes miljoen opkomstplichtige burgers hun stem uit, ruim 150.000 meer dan in 1956. De verkiezingsavond in Amsterdam, waar de leiders van een aantal politieke partijen zich hadden verzameld om de uitslagen aan te horen, werd ontsierd door opstootjes op de Dam, waar nog niet kiesgerechtigde jongeren ('nozembendes') stuitten op de met 'blanke sabel en gummiknuppels' gewapende politie.²⁰

De stemmen waren als volgt verdeeld:²¹

	aantal	pct.	zetels	(1956)
Totaal aantal geldige stemmen	5.999.531	100		
KVP	1.895.914	31,6	49	(49)
PVDA	1.821.285	30,4	48	(50)
VVD	732.658	12,2	19	(13)
ARP	563.091	9,4	14	(15)
CHU	486.429	8,1	12	(13)
CPN	144.542	2,4	3	(7)
SGP	129.678	2,2	3	(3)
PSP	110.499	1,8	2	(-)
GPV	39.972	0,7	-	(-)
Boerenpartij / PLM	39.423	0,7	-	(-)
Brug-groep / Lijst-Wagenaar	34.723	0,6	-	(-)
Positief-Christelijk Nationale Unie	1.317	0,0	-	(-)

De analyse van het *Algemeen Dagblad* luidde treffend: 'Alweer is gebleken [...] dat het klimaat in Nederland ongunstig is voor politieke aardverschuivingen, en dat de bodem er weinig voedsel biedt aan politiek extremisme en avonturisme van links of van rechts.'²² De grote winnaar was de vvd met een voor die tijd ongehoorde zetelwinst: de liberalen gingen van dertien naar negentien zetels. Oud stelde verheugd vast dat zijn partij de derde in het land was geworden. Vooral jongere kiezers voelden zich aangetrokken tot de vvd, zo meende hij te kunnen stellen op basis van de eerste cijfers. Ook in het katholieke Zuiden was winst geboekt.²³

De kvp was met 49 zetels dan wel de grootste partij geworden, haar aanvoeders waren toch niet helemaal tevreden. Romme had, geïnspireerd door de gunstige uitslag van de Statenverkiezingen, op vijftig zetels gerekend. Verontrustender was dat de stemmenwinst van de kvp geen gelijke tred hield met de toename van het aantal katholieken in Nederland. Steeds meer katholieke kiezers stemden niet meer op de kvp.²⁴

De pvda-leiding was niet ontevreden. In vergelijking met de Statenverkiezingen van 1958 hadden de sociaaldemocraten terrein herwonnen. In het partijbestuur stelde Tweede Kamerlid J.M. den Uyl vast dat de 'positie van de partij als centrale factor is hersteld'. Wel waren er kiezers uit de 'middengroepen' verloren aan de vvd. Drees zag hierin een 'versmalling van de basis' van de partij. Burger was optimistischer: 'Het buitje van de trek naar de vvd waait wel over!'²⁵ Ten overstaan van de partijraad, op 4 april, verklaarde Den Uyl het stemmenverlies van de pvda aan de vvd als volgt:

De middengroepen hebben meegeprofiteerd van de algemene welvaartsstijging en zij hebben sterk de behoefte om te beklemtonen dat men een stap vooruit heeft gedaan op de maatschappelijke ladder. [...] Voor velen in de middengroepen is het stemmen op de vvd een soort legitimatie dat men in de maatschappij omhoog is gekomen en niet meer tot de armeluispartij van de pvda behoort.²⁶

De arp was teleurgesteld: niet alleen werd voor de derde achtereenvolgende keer verlies geleden, maar ook haalde de gewenste confessionele coalitie net geen meerderheid. Niettemin had het idee van een dergelijk kabinet binnen het partijbestuur nog steeds aanhang. Al op de verkiezingsavond had Romme echter duidelijk gemaakt dat dit een illusie was. Een kabinet met de vvd mocht niet langer worden uitgesloten. Het arp-bestuur benadrukte wel dat ook een kabinet zonder de pvda een christelijk-sociaal beleid moest voeren. Dat zou dan onder meer moeten blijken uit de samenstelling van zo'n kabinet.²⁷

CHU-voorzitter H.K.J. Beernink sprak in het dagelijks bestuur van een 'teleurstellend resultaat'. De chu had vooral stemmen verloren aan de vvd en de Boerenpartij. Het zetelverlies was volgens hem te wijten aan de toenemende onkerkelijkheid en aan de 'helmenaffaire' van voorjaar 1958, die chu-minister C. Staf had beschadigd.²⁸

In de CPN waren de gevoelens over de verkiezingsuitslag tweeledig. Enerzijds was er de teleurstelling over de terugval van zeven naar drie zetels. Terugblikkend weet lijsttrekker De Groot de nederlaag mede aan zijn achtergrond: 'In dit antisemitische rotland moet je ook geen jood als lijsttrekker nemen.'²⁹ Anderzijds was er de tevredenheid dat de Bruggroep de kiesdeler niet had gehaald. Wagenaar en de zijnen hadden onvoldoende duidelijk kunnen maken waaruit hun verbeterde versie van het communisme dan wel bestond.³⁰ Vanwege de twisten in eigen gelederen verloren de communisten veel potentiële kiezers aan de PSP, die met twee zetels debuteerde. De partij scoorde vooral goed in Noord-Holland, waar de helft van alle PSP-stemmers ingeschreven stond.³¹

De SGP behield haar drie zetels. In diverse orthodox-protestantse bolwerken op het platteland staken niettemin kiezers over naar de Boerenpartij.³² De boeren deden het verrassend genoeg ook goed in enkele steden: in Arnhem behaalden zij 1,54% van de stemmen en in Amsterdam 1,18%. Hieruit bleek dat de Boerenpartij ontevredenen van allerlei pluimage aantrok. Mede door het niet deelnemen in vier kieskringen kwam de partij echter 574 stemmen tekort voor een zetel.

Nog pijnlijker was de uitslag voor het GPV. Het ANP had het Verbond bij het bekendmaken van de officiële uitslag op de verkiezingsavond nipt één Kamerzetel toebedeeld. Enkele dagen later stelde het Centraal Stembureau vast dat er 672 stemmen méér waren uitgebracht dan aanvankelijk geteld, waardoor de kiesdrempel hoger uitviel. De partij kwam uiteindelijk 24 stemmen tekort. Inmiddels had lijsttrekker L.P. Laning als verondersteld Kamerlid al zijn advies uitgebracht aan het staatshoofd. Koningin Juliana verklapte later dat zij op dat moment van de officiële uitslag op de hoogte was geweest, maar niets had gezegd omdat ze het 'zo sneu had gevonden'. Het advies werd uiteindelijk geacht niet te zijn uitgebracht.³³ Enkele GPV'ers dienden bij het Centraal Stembureau nog een verzoek in om hertelling; dat werd – afgezien van controle van de stembussen in een zestal Amsterdamse stembureaus waar kleine onregelmatigheden waren vastgesteld – niet gehonoreerd.³⁴

De kabinetsformatie³⁵

Intern beraad en adviezen aan het staatshoofd

De dag na de verkiezingen beraadden de fracties zich over de strategie en het aan de koningin uit te brengen advies. De KVP-fractie was verdeeld over de houding die tegenover de PVDa moest worden aangenomen. Een deel, onder wie enkele ver- tegenwoordigers van de Katholieke Arbeidersbeweging (KAB), wilde de sociaaldemocraten een kans geven. Anderen kozen meteen voor samenwerking met de VVD, maar waarschuwden voor een martelaarsrol voor de PVDa. Romme vond het van belang dat de sociaaldemocraten zichzelf buitenspel zouden zetten. Dat was gunstig voor de onderhandelingspositie tegenover de VVD en zou tegelijkertijd de katholieke vakbeweging apaiseren. Sommigen wensten om strategische redenen

een formatieopdracht aan Oud, de winnaar van de verkiezingen. Romme kon zich niet in dit scenario vinden; naar zijn mening diende de partij met de meeste zetels het initiatief te krijgen, de KVP dus. Uiteindelijk besloot de fractie unaniem tot het advies L.J.M. Beel aan te wijzen als informateur. Met de aanwijzing van de demissionaire premier, die zich nauwelijks bemoeid had met de campagne, werden alle opties – ook die van een kabinet met de PVDA – opgehouden.³⁶

De stemming in de KVP mocht dan wijzen in confessioneel-liberale richting, toch werd er ook getwijfeld over samenwerking met de VVD. De felle antisocialistische toon die de liberalen tijdens de campagne hadden aangeslagen, was slecht gevallen. De kritiek op het kabinetsbeleid raakte immers ook de KVP-bewindslieden. Voorts liet het eigen gedachtegoed zich vaak moeilijk verenigen met dat van de VVD. Vooral de opvattingen over de ideale maatschappijordening – bij de katholieken organisch van karakter, bij de liberalen uitgaand van individuele vrijheid – liepen uiteen. Bovendien waren er belangrijke programmatische verschillen, onder meer op het punt van de kinderbijslag. Om de eigen partij niet met handen en voeten te binden, diende de samenwerking dan ook extraparlamentair te zijn.³⁷

De katholieke voorkeur voor een extraparlamentair kabinet werd gedeeld door ARP, CHU en VVD, maar niet door de PVDA. Om een herhaling van de verwickelingen in de eindfase van het kabinet-Drees IV te voorkomen, eiste de PVDA dat er stevige afspraken zouden worden gemaakt over de binding aan het program. In zijn advies aan de koningin stelde Burger voor Oud te benoemen als formateur, behalve als deze vanwege de andere adviezen bij voorbaat kansloos was: in dat geval moest Romme maar formeren. Een informatiefase was niet nodig, de keuze was immers eenvoudig: wenste de KVP de rooms-rode samenwerking te herstellen of wilde zij regeren met de VVD? De voorkeur van zijn eigen fractie ging nog steeds uit naar een rooms-rood kabinet (eventueel aangevuld met de CHU, maar zeker niet met de ARP, die zich zo weinig loyaal had betoond ten aanzien van het laatste kabinet-Drees), al leek dat Burger onder de heersende politieke omstandigheden nauwelijks haalbaar.³⁸

Ook volgens Oud was de KVP aan zet. Zonder de katholieken was immers geen kabinet te formeren; de KVP moest kiezen tussen PVDA en VVD. Een opdracht aan hemzelf zou een kabinet met de sociaaldemocraten onmiddellijk uitsluiten, zo schreef hij het staatshoofd. Dat moest Romme zelf maar doen, op programmatische gronden.³⁹

Het overgrote deel van de ARP-fractie, die – nadat Zijlstra van de functie had afgezien – Bruins Slot tot haar voorzitter koos, zag niets meer in een kabinet met de sociaaldemocraten. De fractie concludeerde unaniem dat Oud de opdracht moest krijgen om een kabinet te formeren.⁴⁰ De CHU-fractie was verdeeld over de kleur van het kabinet en het uit te brengen advies. Een deel wenste weliswaar een kabinet met de PVDA, maar twijfelde of de CHU er zelf aan moest deelnemen. De meerderheid sprak zich uit voor een formatieopdracht aan Oud, in de verwachting dat deze zou mislukken.⁴¹ Tilanus adviseerde de koningin, conform de

fractiemeerderheid, aan te sturen op een kabinet op zo breed mogelijke basis, te formeren door Oud – die steeds expliciet had verklaard dat hij niet met de PVDA in een kabinet wilde plaatsnemen. Als zo'n formatie zou mislukken – en dat lag zeer voor de hand –, dan diende Romme de opdracht te krijgen.⁴²

De Groot adviseerde de koningin een herstel van de brede basis en een opdracht aan de PVDA, H.J. Lankhorst wenste vooral een 'radicaler socialistische politiek' en Zandt zag het liefst – 'met handhaving van mijne beginselen' – een zakenkabinet optreden. Uiteindelijk wees een meerderheid van de adviezen in de richting van een verkennende informatieopdracht aan Beel. Opvallend genoeg adviseerden ook de PVDA'ers J.A. Jonkman (voorzitter Eerste Kamer) en Drees (minister van Staat) in deze zin, ofschoon Burger in zijn advies nadrukkelijk had vermeld dat zijn fractie een voorafgaande informatieopdracht niet nodig achtte en zeker niet aan Beel, die vanwege zijn rol na de val van het kabinet-Drees aan vertrouwen had ingeboet bij de PVDA.⁴³ Desondanks werd Beel op 14 maart door de koningin belast met de opdracht de mogelijkheden te onderzoeken naar 'de formatie van een kabinet, dat zal mogen rekenen op een vruchtbare samenwerking met de volksvertegenwoordiging'.

Beel was volgens velen bij uitstek geschikt. Hij behoorde tot de grootste partij, kende 'de politieke kaart van het land' als geen ander, was zelf geen partij geweest in de verkiezingsstrijd, en werd algemeen gezien als 'een verzoenende, objectieve persoonlijkheid', aldus Drees in zijn advies.⁴⁴ Beel was onder meer minister-president (1946-1948), Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon in Nederlands-Indië (1948-1949) en minister van Binnenlandse Zaken (1951-1956) geweest. Hij was in 1956 afgetreden om als lid van de commissie van drie 'wijze mannen' de knopen te ontwarren in de Hofmans-affaire. Mede hierom was hij benoemd tot minister van Staat. Begin 1958 werd hij lid van de Raad van State en in december van dat jaar liet hij zich nog strikken als leider van een interim-kabinet.

Beel informeert, registreert en... schrijft de PVDA af

Beels werkwijze in deze beginfase is wel getypeerd als neutraal en bemiddelend, en vergeleken met die van een notaris.⁴⁵ De indruk is niettemin gerechtvaardigd dat hij – in nauwe samenwerking met Romme – aanstuurde op een coalitie van de confessionele drie met de VVD. Romme wenste, met het oog op zijn eigen verdeelde fractie en achterban, naar buiten evenwel alle opties open te houden. De sociaaldemocraten moesten zelf de deur in het slot gooien. Beel en Romme werden daarbij in de kaart gespeeld door Burger. De PVDA-leider hield in zijn eerste gesprek met de informateur, op 18 maart, vast aan zijn verkiezingsprogram, maar ook aan strakke afspraken vooraf tussen de coalitiefracties. Tilanus en Bruins Slot maakten duidelijk geen steun te willen geven aan een dergelijk regeerakkoord.

Inmiddels was het Beel een dag eerder, uit een gesprek met voorzitter G.M. Verrijn Stuart van de Sociaal-Economische Raad (SER), duidelijk geworden dat de PVDA op het terrein van de te voeren sociaaleconomische politiek een geïsoleerde

positie innam. Het door het laatste kabinet-Drees aangevraagde advies over het in 1959 en 1960 te voeren sociaaleconomisch beleid zou pas op 24 april worden gepubliceerd, maar eind 1958 was al gebleken dat de Raad verdeeld was. Het aan de PVDA verwante NVV nam met zijn pleidooien voor algemene welvaartsloonronden – de kern van de geleide loonpolitiek – een minderheidspositie in tegenover de werkgevers en de protestants-christelijke en katholieke werknemers, die een vrijere en naar bedrijfstak gedifferentieerde loonvorming voorstonden.⁴⁶

De verschillen tussen de PVDA en de andere partijen traden aan het licht in de reacties op een door Beel opgesteld memorandum met vijftien actuele politieke kwesties. Hij besprak het stuk op 23 en 24 maart met de fractievoorzitters, waarbij hij Romme, Bruins Slot en Tilanus gezamenlijk ontving. In dat gesprek peilde Beel de mate van onderlinge overeenstemming. Aangaande eerder gebleken struikelblokken, zoals de subsidiëring van de kerkenbouw en de voetbaltoto (de antirevolutionairen hadden tegen beide doorslaggevende bezwaren), waren van de zijde van ARP en CHU geen blokkades te verwachten, was hem verzekerd.

Op twee andere punten moesten plooiën gladgestreken te worden. Het ene betrof de door KVP-minister J.M.L.Th. Cals ingediende voorstellen inzake een herstructurering van het voortgezet onderwijs, de zogeheten Mammoetwet. ARP en CHU waren bevreesd voor vergaande overheidsinvloed op het bijzonder onderwijs. Op 25 maart vond op het departement van Onderwijs een langdurige bespreking plaats met de fractieleiders en onderwijsspecialisten van KVP, ARP en CHU. Uiteindelijk werd een vage overeenstemming bereikt die, zo meldde Romme aan Beel, 'redelijk uitzicht biedt, dat de drie christelijke groepen principieel niet uit elkaar zullen vallen'.⁴⁷ Twee dagen later mislukte het overleg over het tweede omstreden punt: de door de KVP gewenste algemene kinderbijslagverzekering. ARP en CHU maakten bezwaar tegen deze regeling, die vooral gunstig was voor grote (katholieke) gezinnen. Met de ARP werd een compromis bereikt, de CHU bleef halsstarrig.⁴⁸

De confessionele fracties stemden in met een coalitie met de VVD. De katholieke fractie hield op 20 maart de mogelijkheid van een KVP-PVDA-kabinet nog open, maar vier dagen later koos zij unaniem voor een extraparlamentaire confessioneel-liberale coalitie – de lijn die Romme had uitgezet. De ARP-fractie stemde ermee in onder de voorwaarde dat de samenstelling van het kabinet herkenbaar christelijk-sociaal zou zijn. Vooral vanuit het CNV werd druk uitgeoefend om een sociale koers te varen. In de strijd om het protestantse werknemersselectoraat dienden CNV en ARP te bewijzen dat ook zonder de PVDA sociale politiek gevoerd kon worden.⁴⁹ Bij de CHU-fractie bestond nog wantrouwen ten aanzien van de VVD als gevolg van de crisis in 1951, toen een interne machtsstrijd in die partij had geleid tot de val van het kabinet-Drees-Van Schaik. Tilanus had dan ook de grootste moeite om in zijn fractie voldoende draagvlak te creëren voor een coalitie met de liberalen.⁵⁰

Burger beschouwde de informatiefase slechts als een inleiding op de onderhandelingen. Er kon pas verder worden gesproken als de potentiële coalitiepartners het eens zouden zijn geworden over het maken van bindende afspraken tussen de

fracties. Opmerkingen vanuit zijn eigen fractie die leken te suggereren dat Burger bereid was inhoudelijke concessies te doen, greep Beel aan om de PVDA-voorman opnieuw uit te nodigen voor een gesprek. Hierin ontkende Burger dat deze bereidheid er was. Beel deelde hem daarop mee dat de opvattingen van de vier andere fractieleiders inzake de politieke binding en de in het memorandum genoemde kwesties zodanig afweken van de zijne, dat 'onder de gegeven omstandigheden' herstel van de brede basis niet mogelijk was. Burger moest dat beamen.⁵¹

Op 26 maart adviseerde Beel de koningin om over te gaan tot de formatie van 'een kabinet, hetwelk – ten aanzien van geen enkele fractie enige formele binding aanvaardend – door een brede en verantwoorde samenstelling, welke zich mitsdien niet beperkt tot geestverwanten van de drie rechtse (confessionele, AvK) partijen, alsmede door een duidelijk regeringsprogram zodanig vertrouwen weet te wekken, dat mag worden aangenomen, dat het zal kunnen rekenen op de steun van de meerderheid in de Tweede Kamer der Staten-Generaal'.⁵²

Een vreemdeling in Den Haag: formateur De Quay

Duidelijk was dat de KVP als grootste partij de formateur en – daaruit voortvloeiend – de premier moest leveren. Zowel Beel als Romme wenste om persoonlijke redenen niet zelf in aanmerking te komen voor het premierschap. Beiden gingen vervolgens op zoek naar kandidaten voor het premierschap.

Om het karakter van het te vormen kabinet te accentueren, wensten Romme en Beel een 'extraparlamentaire' premier. Meer voor de hand liggende KVP-kandidaten konden dan achter de hand worden gehouden voor de verdere toekomst, als weer met de PVDA samengewerkt moest worden. Ook zou zo een pijnlijke keuze tussen de katholieke ministers van het rompkabinet-Beel – Cals, A.A.M. Struycken, J.M.A.H. Luns, en M.A.M. Klompé – vermeden worden. Romme dacht desondanks ook aan zijn protégé W.K.N. Schmelzer. Op de verkiezingsavond vroeg hij hem het premierschap te overwegen. Schmelzer wees de mogelijkheid niet bij voorbaat af. Beel zag echter niets in een premierschap van de *coming man*.⁵³

Romme en Beel prefereerden een kandidaat die vooral op financieel-economisch terrein weerwerk kon bieden aan de PVDA. Eerste keus was J.R.M. van den Brink, minister van Economische Zaken in de periode 1948-1952 en sindsdien werkzaam in de bankwereld. Begin januari was hij al benaderd door Romme, maar Van den Brink weigerde.⁵⁴ De tweede naam op het lijstje was die van J.E. de Quay, de succesvolle commissaris van de koningin in Noord-Brabant. De Quay genoot groot aanzien in het Zuiden en in zijn eigen partij. Hij werd in staat geacht het rumoer in eigen kring, dat zou ontstaan bij een breuk met de PVDA, te neutraliseren. Beel polste hem begin februari.⁵⁵ De Quay zag op tegen de functie, onder andere vanwege zijn gebrek aan parlementaire ervaring; bovendien voelde hij zich thuis in 'zijn' Noord-Brabant. Hij wees op betere alternatieven: de Haagse burgemeester H.A.M.T. Kolfshoten, de oud-ministers M.P.L. Steenberghe en E.M.J.A. Sassen

en de demissionaire bewindslieden Cals en H.B.J. Witte. Romme en Beel lieten niet los en De Quay verklaarde zich kort voor de verkiezingsdag uiteindelijk toch bereid: 'Er is nog iets als plicht.'⁵⁶ Wel stelde hij als voorwaarde dat eerst Van den Brink publiekelijk moest hebben geweigerd.

Van den Brink liet Beel daarop opnieuw weten niet te zullen voldoen aan het verzoek een kabinet te formeren. Hij was juist goed op dreef voor de Amsterdamse Bank, hij was pas verhuisd naar het Gooi en zijn gezin was kort ervoor uitgebreid. Daarbij zag hij op tegen een terugval in inkomen. Hij was dus hogelijk verbaasd, ontstemd zelfs, toen hij op 26 maart op Soestdijk werd ontboden, waar hij zijn weigering wegens 'persoonlijke omstandigheden' ten overstaan van de koningin moest herhalen.⁵⁷

Beel lichtte daarop De Quay in en maakte hem duidelijk dat werd aangestuurd op een extraparlamenteair kabinet met KVP, ARP, CHU en VVD.⁵⁸ Een dag later, op 28 maart, meldde De Quay zich bij de koningin. Hij noteerde na afloop in zijn dagboek: 'Zij is zeer intelligent en aardig; ze was mij zeer erkentelijk, dat ik alles op me wilde nemen, ondanks de tegenzin [...].'⁵⁹ Die middag werd een communiqué uitgevaardigd waarin melding werd gemaakt van de opdracht aan De Quay een kabinet te formeren 'dat zal mogen rekenen op een vruchtbare samenwerking met de volksvertegenwoordiging'. Op de aansluitende persconferentie liet De Quay weten dat hij dacht twee weken nodig te hebben.

De formateur betrok een kamer in het Kurhaus in Scheveningen en maakte kwartier in het Eerste Kamergebouw aan het Binnenhof. Hij liet zich grotendeels leiden door de adviezen van Beel en Romme.⁶⁰ Dat bleek al bij zijn eerste manoeuvres, die het definitief afschrijven van de brede basis tot doel hadden. Burger mocht als eerste opdraven, 'teneinde te worden "uitgerangeerd"', zo interpreteerde hij de inhoud van het gesprek correct. Onder verwijzing naar het rapport-Beel maakte De Quay Burger duidelijk dat herstel van de brede basis onhaalbaar was. De PVDA'er wenste deze conclusie echter niet te volgen. Voorafgaand aan het gesprek had Burger via het ANP een verklaring doen uitgaan dat

beweringen als zou ter zake van de kabinetsformatie geen redelijk overleg met de PVDA mogelijk zijn iedere grond missen. Dit wordt duidelijk door het feit, dat de confessionele partijen, die gezamenlijk van hun standpunt tegenover de informateur hebben blijk gegeven, noch gezamenlijk noch afzonderlijk de PVDA in enig overleg hebben betrokken.

Burger herhaalde dit tegenover De Quay en wees erop dat de vier overige partijen het ook lang niet over alles eens waren. Ten aanzien van het door Burger gewenste regeerakkoord verklaarde De Quay echter niet verder te willen gaan dan een vrijblijvende 'morele binding' van de fracties.⁶¹

Romme, die na Burger zijn opwachting maakte bij de formateur, was niet gelukkig met de handelwijze van De Quay. De PVDA moest niet de deur worden gewezen, maar diende zichzelf buitenspel te zetten. Vasthouden aan de extrapar-

lementaire formatiewijze zou deelname van de PVDA vanzelf onmogelijk maken. De Quay liet zich door Romme overtuigen, zodat vervolgens alle fractievoorzitters een tien pagina's tellend memorandum met 'Punten van Regeringsbeleid' toegestuurd kregen. De formateur wilde weten 'of naar Uw *persoonlijk* oordeel, deze punten van "Regeringsbeleid" in *algemene zin* aanvaardbaar zijn'. Daarna zou hij bepalen 'of, en zo ja in welke constellatie' een kabinet geformeerd kon worden.⁶² Schmelzer beoordeelde het stuk als 'werk van de 2de klas HBS; slordig, met fouten en slechte formuleringen'. Samen met Witte, Klompé en Cals deed hij een dringend beroep op Beel erop toe te zien dat De Quay veilig de thuishaven zou bereiken.⁶³

Romme, Oud, Bruins Slot en Tilanus reageerden positief op de vraag van De Quay, maar Burger gooide de deur dicht. Hij ging niet inhoudelijk in op de 'Punten', maar maakte meteen duidelijk dat de PVDA niet aan een kabinet wenste deel te nemen dat niet steunde op een door de aan het kabinet verwante fracties onderschreven program. Twee dagen broedden De Quay en Beel op een afwijzingsbrief aan Burger. De formateur noteerde in zijn dagboek: 'Nu zal de herrie komen; nu heb ik het gedaan; einde van de brede basis; knoop doorgehakt.'⁶⁴

'Weerzinwekkend geknutsel van de Roomsen?'

De volgende fase, die van de portefeuillevverdeling, is wel getypeerd als een van 'ongelooflijk geïntrigeer'.⁶⁵ ARP-senator W.F. de Gaay Fortman rept over 'wekenlang gescharrel met personen en departementen' en, mede onder verwijzing naar de regisseursrollen van Beel en Romme, 'weerzinwekkend geknutsel van de Roomsen'.⁶⁶ Geschat is dat zo'n 35 kandidaten bij de formateur zijn langsgetrokken. Het kwam het aanzien van het ministersambt niet ten goede. Ook de bevolking zelf vond het 'een droevige vertoning', zo stelde het opinieonderzoeksbureau NIPO vast na een onderzoek begin mei.⁶⁷

De Quay riep de problemen voor een deel over zichzelf af door de achtereenvolgende kandidaat-ministers op zijn werkkamer op het Binnenhof uit te nodigen. Dat gaf de media de kans de formatie van zeer dichtbij te volgen. Meermalen raakte de formateur, na weer een afzegging, het vertrouwen in de goede afloop kwijt. Romme en Beel slaagden er dan steeds weer in hem met nieuwe varianten op pad te sturen. De 'schutterige' werkwijze van De Quay bevestigde voor velen zijn ongeschiktheid voor het premierschap, maar bij anderen vielen zijn beminlijke optreden en integriteit juist in de smaak.⁶⁸

De formatiepoging van De Quay liep uiteindelijk op niets uit. Toch kan dit niet louter worden toegeschreven aan zijn werkwijze. Andere factoren bemoeilijkten de vorming van een nieuw kabinet minstens evenzeer.⁶⁹ Zo bleken het lage ministersssalaris en de gebrekkige pensioenvoorziening voor een aantal kandidaten redenen om te weigeren. Mede hierdoor hadden vooral KVP en CHU moeite met het vinden van capabele kandidaat-ministers. De formateur werd bovendien geconfronteerd met interne partijproblemen. Binnen de KVP werden de linker- en de rechtervleugel slechts met veel kunst- en vliegwerk door Romme bij elkaar

gehouden. De ARP was in twee opzichten verdeeld: allereerst door de binnen haar vakbondsvleugel bestaande sympathie voor de PVDA, ten tweede door de strijd over het politieke leiderschap binnen de partij tussen Zijlstra en Bruins Slot. De CHU-fractie kende traditioneel weinig fractiedwang. Het tanende gezag van Tilanus werkte dat verder in de hand.

Ook binnen de vvd bleken de persoonlijke tegenstellingen gegroeid. De positie van Oud werd bekritiseerd door de controversiële senator H. van Riel. Oud realiseerde zich dat het tijd werd het stokje door te geven, maar wist ook dat Van Riel vanwege zijn ondiplomatieke gedrag niet de gedroomde opvolger was. De spanning spitste zich tijdens de formatie toe op de bezetting van de aan de vvd toekomende ministersposten. Op 2 april, tijdens een vergadering van beide fractiebureaus, kwamen de verschillen aan het licht, toen de Eerste Kamerfractie de kandidatuur van Van Riel voor Financiën bepleitte. Oud beseftte dat Van Riel bij de andere partijen slecht lag en dat diens kandidatuur de totstandkoming van het 'kabinet zonder socialisten' in gevaar zou brengen. Door de formateur gevraagd naar kandidaat-ministers noemde hij Van Riels naam dan ook niet, maar wel die van de Tweede Kamerleden H.A. Korthals (voor Verkeer en Waterstaat en als vice-premier) en E.H. Toxopeus (voor Justitie, Onderwijs of Volkshuisvesting) en de Voorburgse burgemeester jhr. A. Feith (voor Binnenlandse Zaken). Toen kort erna Defensie aan de vvd werd toebedeeld, schoof Oud de met hem bevriende Unilever-topman en partijpenningmeester S.J. van den Bergh naar voren.⁷⁰

De controverse binnen de vvd werd verder aangewakkerd toen de Eerste Kamerfractie op 11 april duidelijk maakte dat zij geen steun zou verlenen aan een kabinet waarin de partij geen minister had in de financieel-economische driehoek. De senatoren hadden ditmaal hun fractiegenoot H.J. Witteveen als kandidaat voor Financiën of Economische Zaken in gedachten. De Tweede Kamerfractie ondersteunde de claim in de 'financiële sector' echter niet. Oud kon zich niet voorstellen dat de liberale senaatsfractie een kabinet dat het vertrouwen genoot van de Tweede Kamer ten val zou brengen. 'Dit zou een hoogst ernstig constitutioneel conflict kunnen opwerpen', zo antwoordde hij de liberale senatoren.⁷¹

Op 9 april was De Quay gestart met zijn zoektocht naar kandidaten. Er waren dertien portefeuilles te verdelen, waarbij al snel overeenstemming bestond over de sleutel: KVP zes, vvd drie en ARP en CHU beide twee. Het departement van Zaken Overzee zou in dit schema moeten verdwijnen.

Romme had grote moeite een partijgenoot te vinden voor Economische Zaken, het departement dat hij geclaimd had om de KVP voor het eerst sinds 1952 weer een prominente plaats in de financieel-economische driehoek te bezorgen. De reeks katholieke weigeraars werd pijnlijk lang. Sommigen bedankten direct, anderen pas na enige bedenktijd, waardoor het proces vertraagd werd. Achtereenvolgens werden werkgeversbestuurder P.M.H. van Boven, directielid van de Staatsmijnen A.C.J. Rottier, De Quays voormalige Tilburgse collega-hoogleraar P.P. van Berkum en de Wageningse hoogleraar en senator Th.L.M. Thurlings tevergeefs benaderd.⁷²

De Quay als 'Prikkebeen' op jacht naar ministers.
[Jordaan, *Vrij Nederland*, 15 april 1959]

Ook de zoektocht naar een kvp-kandidaat voor Volkshuisvesting verliep moeizaam. Graag zag Romme deze portefeuille ingevuld door iemand die gelieerd was aan de KAB. Achtereenvolgens weigerden echter voormalig vakbondsman en vice-fractievoorzitter W.J. Andriessen en KAB-voorzitter J.A. Middelhuis. De laatste wilde niet toetreden tot een kabinet met de vvd. De Quay beoordeelde de door Middelhuis gesuggereerde andere KAB-alternatieven, onder wie P.C.W.M. Bogaers, als ongeschikt. Het echec in katholieke vakbondskringen was een streep door de rekening van de formateur, maar Beel en Romme kwamen op de proppen met een nieuwe variant.⁷³ Daarin was Economische Zaken toebedacht aan de algemeen directeur van de Eindhovense Boerenleenbank Ph.C.M. van Campen. Die verklaarde zich bereid, maar verbond daaraan wel de voorwaarde dat de economisch geverseerde jurist W.C.L. van der Grinten zou toetreden als minister van Justitie. Van der Grinten voelde er echter in eerste instantie weinig voor om de zekerheid van zijn Nijmeegse hoogleraarschap op te geven. Pas op 18 april, na aandringen door onder anderen De Quay, Beel, Cals en Romme en nadat hij van de universiteit de garantie had gekregen dat hij na het ministerschap in zijn professoraat kon terugkeren, bewilligde Van der Grinten.

De CHU was ontevreden met de aan haar toegewezen departementen Volkshuisvesting en Landbouw. Het enthousiasme voor de beoogde coalitie was toch al niet groot en de christelijk-historischen hadden er helemaal geen zin in om louter impopulaire portefeuilles voor hun rekening te nemen, waarbij zij verantwoordelijk werden voor maatregelen als de huurverhoging en de afschaffing van de melksubsidie.

De pogingen om in christelijk-historische kring ministers te vinden – door De Quay vooral ondernomen in samenspraak met demissionair minister Staf, die steeds in overleg stond met Tilanus – verliepen moeizaam. De door de CHU gesuggereerde personen voor Landbouw weigerden, werden te licht bevonden of waren niet eens partijlid. Staf stelde De Quay daarop een portefeuilleruil voor: Binnenlandse Zaken – eerder toegezegd aan de vvd – in plaats van Landbouw. Korthals, die tijdens de fase van de portefeuillevverdeling optrad als vvd-onderhandelaar in plaats van de principieel dualistische Oud, wees de ruil van de hand, waarop Staf meedeelde dat de CHU er dan liever helemaal buiten bleef. Het onafhankelijke optreden van de demissionair minister leidde in de christelijk-historische fractie tot groeiende ergernis.⁷⁴

Steeds desperater wordend, schakelde de formateur de koningin in. Deze deed op 18 april een appel aan Staf om Landbouw te aanvaarden. De CHU'er weigerde, waarop het staatshoofd een 'dringend beroep' op hem deed om dan in ieder geval toch alles in het werk te stellen om de formatie te doen slagen. Staf suggereerde De Quay vervolgens een gesprek aan te gaan met Beernink en C.J. van Mastrigt, respectievelijk voorzitter en ondervoorzitter van de CHU en lid van de Kamerfractie. Op 20 april maakten zij de formateur duidelijk dat de CHU niet als 'sluitpost' van het kabinet wilde fungeren. Ze verklaarden tevens geen kandidaten te kunnen leveren voor Landbouw, maar wellicht wel voor Volkshuisvesting, indien de CHU dan ook Binnenlandse Zaken kreeg. Tilanus was bereid één ministerszetel op te offeren, als de Unie Binnenlandse Zaken zou krijgen, aangevuld met bijvoorbeeld een staatssecretariaat inzake Nieuw-Guinea. Staf hield De Quay zelfs de mogelijkheid voor dat de Unie helemaal geen ministers zou leveren maar het kabinet toch loyaal zou ondersteunen. Het CHU-bestuur wenste vast te houden aan twee christelijk-historische ministers.⁷⁵

De formatie verkeerde aldus in een impasse door de weigering van de CHU om kandidaten te leveren voor de portefeuilles van Landbouw en Volkshuisvesting en de onwil bij de vvd om Binnenlandse Zaken af te staan. KVP en ARP hielden echter vast aan deelname van de CHU. Na diverse gesprekken in kleine kring toonden beide partijen zich bereid tot een herschikking van de zetels. Op aandringen van Romme had Bruins Slot op 21 april Zijlstra, tot dan beoogd minister van Financiën, bereid gevonden af te zien van het ministerschap. De Quay accepteerde Zijlstra's 'edelmoedig aanbod' node, maar kon daardoor wél Financiën aanbieden aan de vvd. Hij vond de econoom Witteveen bereid de portefeuille te aanvaarden. Binnenlandse Zaken kon nu worden doorgeschoven naar de CHU.⁷⁶

Voor Landbouw strikte De Quay het Tweede Kamerlid A.W. Biewenga, die de tweede antirevolutionaire ministerspost diende in te vullen. De eerste, Sociale Zaken, was al eerder vergeven aan Biewenga's fractiegenoot, CNV-ondervoorzitter C.P. Hazenbosch. Binnen de ARP werd onthutst gereageerd op het bericht dat De Quay Zijlstra had laten vallen ten faveure van de niet ministeriabel geachte Biewenga. In toenemende mate raakte de partij ook bevreesd voor het sociale gezicht van het kabinet. Met de nieuwe constructie was bovendien het gebrachte offer-Zijlstra niet meer te verdedigen. Nu Biewenga de tweede ARP-ministerszetel kreeg, viel demissionair minister van Verkeer J.J. van Aartsen alsnog buiten de boot. Het aanblijven van Van Aartsen – omwille van de continuïteit – was door Zijlstra echter juist als voorwaarde gesteld voor het afzien van zijn eigen ministerschap.⁷⁷

De CHU bleek echter evenmin in staat snel een kandidaat voor Binnenlandse Zaken te leveren. De Quay meldde deze nieuwe tegenvaller op Soestdijk, waar ook de koningin begon te twijfelen aan het welslagen van de onderneming.⁷⁸ De Quay stelde Tilanus daarop een ultimatum: de Unie moest snel met nieuwe namen komen, anders zou hij zijn opdracht teruggeven. Op 25 april verklaarde het dagelijks bestuur van de CHU dat 'de Unie een positieve bijdrage heeft geleverd en dit nog wil doen voor de totstandkoming van een kabinet-De Quay door kandidaat-ministers te animeren de portefeuilles van Binnenlandse Zaken en Volkshuisvesting te aanvaarden'. Berichten volgens welke de CHU slechts wenste mee te werken aan een kabinet met de PVDA werden ontkend.⁷⁹

Op datzelfde moment waren in het Kurhaus alle aspirant-ministers van KVP, ARP en VVD bijeengeroepen door De Quay. Het gezelschap besprak het probleem van het uitblijven van toezeggingen van CH-kandidaten. Voor de ARP was een kabinet zonder CHU geen optie, zo werd de formateur duidelijk gemaakt. De Quay besloot daarop een ultieme poging te doen bij CHU-senator W.F. Lichtenauer, lid van de Rotterdamse Kamer van Koophandel. Een eerder verzoek door Tilanus had Lichtenauer geweigerd. Een 'pittig' persoonlijk appel van de formateur bleek meer succes te hebben. Lichtenauer was bereid, onder voorwaarde dat de andere CHU-minister gelijktijdig zou aantreden. Dat lukte op 27 april, toen De Quay het jawoord kreeg van demissionair minister G.Ph. Helders voor de portefeuille van Volkshuisvesting.⁸⁰

De zaak leek daarmee rond, maar nog diezelfde dag trok de ARP het kleed onder de formateur vandaan. Hazenbosch en Biewenga gaven De Quay een in overleg met de fractietop opgesteld communiqué, waarin werd verklaard dat de ARP haar beide kandidaat-ministers terugtrok omdat de kabinetssamenstelling onvoldoende perspectieven bood voor een christelijk-sociaal beleid en ook omdat het geheel verder niet krachtig genoeg oogde. De linkervleugel van de ARP vond dat De Quay te weinig moeite had gedaan katholieke vakbondsvertegenwoordigers aan te trekken. Hij had een aantal KAB'ers als te licht afgewezen, maar was wel bereid met zwakke figuren als Biewenga en Helders in zee te gaan. Een ander, niet

uitgesproken argument was de grote weerstand in eigen kring tegen het laten vallen van Zijlstra.⁸¹

De Quay was onthutst: 'Dwaas ... dat hadden ze ook 2 dagen eerder kunnen zeggen...' Hij vertrok onmiddellijk naar Soestdijk om zijn opdracht in te leveren bij de koningin, die weliswaar vol begrip maar 'zeer ontdaan' was. De Quay keerde daarna opgelucht terug naar 's-Hertogenbosch ('t werd tijd, dat ik eindigde'), in de veronderstelling dat zijn beurt voorbij was.⁸²

Beel serveert de PVDA definitief af

Het echec van De Quay dwong de partijen tot hernieuwd intern beraad, resulterend in een nieuwe serie adviezen aan het staatshoofd. Romme suggereerde een open opdracht aan een 'neutrale formateur', waarbij een zakenkabinet niet diende te worden uitgesloten. Hij had zijn gedachten zelfs al laten gaan over die laatste optie en had voor het premierschap D.P. Spierenburg, ondervoorzitter van de Hoge Autoriteit van de EGKS, benaderd. Daarnaast stelde de KVP-leider voor gelijktijdig een geheime opdracht 'aan een figuur als prof. Beel' te verstrekken om het werk van De Quay alsnog te voltooien. Desnoods wilde hijzelf als formateur optreden, onder de absolute voorwaarde dat hij geen premier hoefde te worden.⁸³

Voor de ARP was duidelijk dat zij niet zou deelnemen aan een kabinet zonder Zijlstra en zonder sociaal gezicht.⁸⁴ Bruins Slot adviseerde de koningin een hernieuwde poging om te komen tot een extraparlamenteair kabinet van confessionelen en liberalen, maar wel met een andere bezetting. De CHU-fractie had weinig vertrouwen meer in herstel van de brede basis, maar werd het niet eens over wie er nu aan zet was: de KVP of de ARP. Uiteindelijk besloot Tilanus het staatshoofd dan maar voor te stellen om Beel weer in te schakelen.⁸⁵

Oud verlangde dat eerst definitief zou komen vaststaan dat de brede basis ten einde was. Het verloop van de formatie tot dan toe had bewezen dat dat nog geen uitgemaakte zaak was. Hij adviseerde het staatshoofd Staf, die in 1952 zo succesvol was geweest in het ontwarren van de toenmalige formatieknopen, aan te wijzen voor een opdracht 'om de politieke lucht te zuiveren'.⁸⁶ Burger ging ervan uit dat de confessionele partijen en de VVD hun gestrande poging wilden voortzetten. Mocht er toch nog een coalitie met de PVDA aan de orde komen, dan lag het volgens hem voor de hand dat in een voorafgaand gesprek met Romme de bereidheid tot herstel van de samenwerking tussen KVP en PVDA zou blijken.⁸⁷

Op 1 mei verzocht de koningin aan Beel 'de mogelijkheden om tot een spoedige oplossing van de huidige crisis te geraken, te willen onderzoeken'. Beel zag niets in het door Burger voorgestelde gesprek. Net als Oud wilde hij zo snel mogelijk duidelijkheid. In een gesprek met Burger, op 4 mei, meldde deze echter dat 'de PVDA onveranderd bereid blijft tot het voeren van onderhandelingen die zouden kunnen leiden tot een meedragen der regeringsverantwoordelijkheid door de PVDA, onder erkenning van de moeilijkheden, die alsdan zouden zijn te overwinnen'.⁸⁸

Beel vroeg daarop van Burger – en tegelijk van de andere vier fractieleiders – uitsluitsel over de volgende ‘controversiële punten’: duur van de diensttijd, uitzending van dienstplichtigen buiten Europa, het Nieuw-Guineabeleid, de sociaaleconomische politiek, prijsbeheersing van de landbouwgronden en vooral ook de binding. Het antwoord van Burger loog er niet om: de aanpak van Beel beklemtoonde de tegenstellingen tussen de PVDA en de andere partijen, terwijl die tussen de andere partijen onderbelicht bleven. Eens te meer wees Burger de verantwoordelijkheid voor de breuk af. Hij sloot zijn antwoord af met verwijten aan Beel. ‘U kunt zich blijkbaar niet los maken van de m.i. onjuiste door U reeds in eerste instantie gekozen methode, welke automatisch de PVDA van regeringsdeelname uitsluit.’ En: ‘Voorts acht ik het feit niet onbedenklijk dat de door de Kroon benoemde informateur zich zodanig opstelt dat [...] dit confessionele partijpolitieke belang, tegen de PVDA wordt gediend.’⁸⁹

Beel reageerde furieus. De verwijten hadden hem ‘zeer gegriefd’, schreef hij Burger.⁹⁰ Weinig verrassend lieten de overige fractievoorzitters weten zich wél te kunnen vinden in de opvattingen van Beel. Op 8 mei kon deze dan ook opnieuw concluderen dat herstel van de brede basis er niet inzat.

De scherpe toon van Burger ten spijt, werd in de PVDA al langer rekening gehouden met een oppositierol – ook door de fractieleider zelf. Eind mei sprak Burger in het dagelijks bestuur van zijn partij het vermoeden uit, dat de controversie binnen SER-verband over de huurverhoging en de loonpolitiek ook het ‘hoofdverschilpunt’ tussen de PVDA en de andere partijen zou worden.⁹¹ Op 4 april voorspelde hij zijn partijraad dat de verdeeldheid van de vakcentrales voor de formatie wel eens ‘doorslaggevend’ kon zijn.⁹² Tijdens de vergadering van het fractiebureau op 17 april concludeerde Burger, verwijzend naar de stand van zaken in de SER, ‘dat wij niet meer met de kabinetsformatie te maken zullen krijgen’. Hij was er niet rouwig om: de partij was volgens hem het meest gebaat bij een oppositierol.⁹³

Nadat Beel er andermaal in was geslaagd de formatie weer op confessioneel-liberaal spoor te krijgen, nam hijzelf – en in tegenstelling tot De Quay in alle stilte – de personele bezetting ter hand. Dat ging hem, mede vanwege zijn grote gezag, makkelijker af dan zijn voorganger. Beel stuurde op 8 mei de fractieleiders van KVP, ARP, CHU en VVD een ‘Overzicht hoofdlijnen regeringsbeleid’, dat sterk geïnspireerd was op het program-De Quay. Dat werd de basis waarop Beel ministers ging aanzoeken.⁹⁴

Beel had zich op 7 mei opnieuw verzekerd van de beschikbaarheid van De Quay voor het premierschap. Ten aanzien van de financieel-economische driehoek week hij af van de verdeling waarop De Quay eerder had aangestuurd. Economische Zaken, aanvankelijk begeerd door de KVP, ging nu naar de CHU; in ruil hiervoor kregen de katholieken Sociale Zaken. Beel gaf Binnenlandse Zaken, Verkeer en Waterstaat en Defensie aan de VVD.

Oud claimde geen positie in de financieel-economische hoek, waardoor Beel Financien weer kon aanbieden aan Zijlstra. Dat betekende dat Witteveen deze

post aan zich voorbij zag gaan, hetgeen andermaal tot verzet van de Eerste Kamerfractie van de vvd leidde. Oud was echter niet van zins de formatie op deze kwestie te laten sneuvelen. Hij antwoordde zijn partijgenoten in de senaat: 'Ik mag er alleen mijn teleurstelling over uitspreken, dat de Eerste Kamerfractie zo weinig vertrouwen stelt in het oordeel van leden der Tweede Kamerfractie, wier beleid toch ongetwijfeld het meest heeft bijgedragen tot de zeer verheugende stijging van de liberale invloed sedert de oprichting van de vvd.'⁹⁵ Van den Bergh hield zijn eerder gedane toezegging voor Defensie staande. Voor de derde vvd-portefeuille wees Oud opnieuw Toxopeus aan, maar Beel twijfelde aan diens geschiktheid en vroeg om andere namen. Nadat onder anderen de staatsrechtgeleerde D. Simons door Beel en Romme was afgewezen,⁹⁶ werd een ministerschap van Toxopeus echter onvermijdelijk.

Romme had grote moeite met het vinden van een geschikte katholiek voor Sociale Zaken. De beste kandidaat, demissionair staatssecretaris van Economische Zaken G.M.J. Veldkamp, riep in de top van zijn partij weerstand op vanwege zijn hoekige gedrag.⁹⁷ In de persoon van KAB-secretaris W.D. Lelieveld trachtte Beel alsnog een vakbondsman te strikken en het sociale gezicht van het kabinet op te poetsen. Lelieveld bedankte echter. De Quay, weer betrokken bij de formatie, had zelf inmiddels de Eindhovense burgemeester Ch.J.M.A. van Rooy benaderd. Deze toonde zich aanvankelijk weinig enthousiast, maar stelde zich uiteindelijk toch beschikbaar, nadat zware druk op hem was uitgeoefend en nadat de beter gekwalificeerde SER-secretaris H.H. Janssen geweigerd had.⁹⁸ Beel had de ploeg rond. Woensdagavond 13 mei bracht hij verslag uit aan de koningin.

De volgende dag ontving het staatshoofd De Quay, die de opdracht kreeg tot de vorming van een kabinet, 'dat zal mogen rekenen op een vruchtbare samenwerking met de volksvertegenwoordiging'. Op 15 mei kwamen de aangezochte ministers – met uitzondering van Van den Bergh, die in de Verenigde Staten was – bijeen in de Trêveszaal voor de constituerende vergadering. Beel was hierbij aanwezig en verliet het gezelschap pas nadat de programbespreking was afgerond.⁹⁹ Op 16 mei aanvaardde De Quay formeel de opdracht. Drie dagen later, na het Pinksterweekeinde, werden de nieuwe ministers beëdigd op Huis ten Bosch. De formatie had 68 dagen geduurd, bijna de helft van de tijd die nodig was geweest om het laatste kabinet-Drees te formeren.

De fracties van KVP, ARP, CHU en vvd mochten zich dan wel niet gebonden achten aan het regeerprogram, de formatiewijze was niet zuiver extraparlamentair geweest. Over knelpunten als de Mammoetwet en de kinderbijslag had overleg tussen de confessionele fracties plaatsgehad. De Quay had zich voortdurend laten souffleren door Romme en Beel. Het bracht de vertrekkende interim-premier tot een dankwoord aan de KVP-leider: 'Het was een best samenspel en ik ben je er erkentelijk voor. [...] Mijn eresaluut.'¹⁰⁰

Jan de Quay: premier tegen wil en dank?

Over Jan Eduard de Quay¹⁰¹ bestond bij zijn aantreden als premier het beeld van een buitenstaander in de politiek. Hij heeft dat imago toen en later zelf gecultiveerd. Toch was de in 1901 geboren De Quay van jongs af aan met (de) politiek geconfronteerd. Hij stamde uit een familie van katholieke Brabantse militairen en bestuurders. Zijn vader, luitenant-generaal R.B.A.N. de Quay, was tijdens het kabinet-Heemskerk (1908-1913) adjudant van minister van Oorlog H. Colijn en was tijdens de Eerste Wereldoorlog militair attaché bij het Nederlandse gezantschap in Parijs.

Ofschoon De Quay junior zich vóór de Tweede Wereldoorlog afzijdig hield van de partijpolitiek, raakte hij al snel verzeild in het politiek-maatschappelijke debat. Na een gymnasiumopleiding op het jezuïetencollege in Katwijk en een studie psychologie aan de Rijksuniversiteit Utrecht – waar hij in 1927 ook promoveerde – werd hij benoemd tot lector (1928) en vervolgens hoogleraar (1933) in de bedrijfsleer en de psychotechniek aan de rk Handelshoogeschool in Tilburg. Hij raakte er doordeesemd van de katholieke opvattingen over maatschappijordening, maar keek ook graag over de grenzen van de eigen zuil. Hij manifesteerde zich dan ook als pleitbezorger van nationale eenheid.

De Quays organisatorische kwaliteiten en innemende persoonlijkheid brachten hem in beeld bij de nationale politieke top. Toen premier Colijn in 1937 bij de samenstelling van zijn vierde kabinet een katholiek zocht voor het departement van Sociale Zaken, was De Quay een van de kandidaten. Uiteindelijk koos Colijn voor De Quays collega in Tilburg, de hoogleraar staats- en administratief recht Romme. Bijna twintig jaar later was De Quay zelfs kandidaat om premier te worden, toen informateur W.F. de Gaay Fortman een oplossing zocht om de formatie van 1956 vlot te trekken. Tot zijn eigen opluchting zette een medische keuring de seinen op rood: wegens hartproblemen van de aangezochte kandidaat adviseerde zijn huisarts negatief. In 1959 vormde zijn gezondheid blijkbaar geen beletsel meer.¹⁰²

Een ander potentieel bezwaar heeft De Quays benoeming tot premier evenmin in de weg gestaan: zijn optreden in 1940-1941 als lid van het Driemanschap van de populaire nationale eenheidsbeweging de Nederlandsche Unie. In de ogen van oud-illegalen als Burger en Bruins Slot was dat een onvergeeflijke fout, maar in 1959 leidde het tot niet meer dan een bescheiden polemiek tussen de historicus P.C.A. Geyl en het katholieke weekblad *De Linie*. Naar aanleiding van de regeringsverklaring bracht Geyl eind mei 1959 in *Het Vrije Volk* de weinig strijd bare houding van De Quay in de zomer van 1940 in herinnering. Dat een van de Driemannen nog geen twintig jaar later premier werd, achtte Geyl 'een ongezonder verschijnsel'.¹⁰³ De kwestie werd niet gesignaleerd door andere dag- en weekbladen.

De Quays rol in de Nederlandsche Unie was kort na de oorlog al geen belemmering geweest voor zijn herintrede in het openbaar bestuur. Het had wel een verwijdering veroorzaakt tussen hem en partijvoormannen als J.J. Vorrink, Drees,

Tilanus en Schouten. Alvorens sprake kon zijn van een terugkeer in publieke functies, dienden de gedragingen van het Driemanschap onderzocht te worden, zo vonden zij. Desondanks was De Quay al in april 1945 op voorspraak van koningin Wilhelmina benoemd als minister van Oorlog in het laatste Londense kabinet. Tijdens de formatie van het eerste naoorlogse kabinet, in juni 1945, werd een hernieuwd ministerschap echter geblokkeerd door Drees. Het rapport naar aanleiding van het regeringsonderzoek, uitgebracht in augustus 1946, maakte de weg vrij voor de benoeming van De Quay tot commissaris van de koningin in Noord-Brabant.

De Quay was geen partijpoliticus. Toonde hij zich vóór de oorlog al sceptisch ten aanzien van de traditionele verzuilde partijen – hij werd nooit lid van de RKSP –, zijn voorttrekkersrol in de Nederlandsche Unie vloeide mede voort uit zijn onvrede met het politieke bestel. Nadat de Duitsers hem in 1942 hadden gevangen gezet in Haaren en Sint Michielsgestel, behoorde hij daar, met onder anderen W. Schermerhorn en W. Banning, tot de aanjagers van het debat over de ‘doorbraak’. Desondanks was zijn rol bij de oprichting van de KVP in 1945, en diensengevolge bij de herrijzenis van de katholieke zuil, doorslaggevend. Vanwege zijn rol in het Driemanschap werden de sociaaldemocraten De Quay uit het hoofdbestuur van de Nederlandsche Volksbeweging (NVB), de tijdens het beraad van ‘Gestel’ voorbereide nationale politieke vernieuwingsbeweging. Dat dreef hem in de richting van de KVP. Andere katholieke ‘vernieuwers’ volgden hem.¹⁰⁴ Slechts enkele maanden maakte hij deel uit van het dagelijks bestuur van de KVP; daarna bleef hij ver van de interne partijverwikkelingen.

Voor De Quay was zijn commissariatschap in Brabant de gelukkigste tijd uit zijn leven. Hij ontpopte zich er tot een beminnelijk en doortastend bestuurder, die de industriële ontwikkeling en het culturele leven sterk stimuleerde. Onder meer deze verdiensten maakten hem in de ogen van Romme en Beel geschikt voor het premierschap. Node verliet De Quay het gemoedelijke Brabant voor het Haagse Binnenhof, waarvan de omgangsvormen hem afschrikten. Niettemin durfde hij de handschoenen op te nemen. Aan Romme schreef hij: ‘Ik ben me volkomen bewust van de grote verantwoordelijkheid die ik heb aanvaard. Ik heb het gedurfd, omdat ik vertrouwde op je inzicht, toen je mij vroeg, en aanbeval.’¹⁰⁵ Dat contrasteert met de weifelende en pessimistische toon in het dagboek dat De Quay sinds 1944 als uitlaatklep gebruikte. Een paar dagen na zijn brief aan Romme noteerde hij: ‘Moeilijk, die loonzaken. [...] Maar moet *ik* daarover discussiëren met de Kamer. Hopeloos. Kan niet.’¹⁰⁶

De ministersploeg: ‘Een homogene club’

Premier De Quay slaagde erin van zijn ministersploeg een eenheid te maken. De ‘teamleden’ zouden er jaren nadien nog hoog van opgeven. Tot de *teambuilding* droeg onder meer het wekelijkse gezamenlijke diner in Des Indes bij. Ook lang nadat het kabinet was afgetreden – nog tot kort voor het overlijden van De Quay

–, kwam het gezelschap maandelijks bijeen in het Haagse restaurant Royal. C.L.W. Fock, sinds 1949 secretaris-generaal op Algemene Zaken, typeerde de ploeg ooit als ‘een homogene club’.¹⁰⁷

Vijf ministers gingen over van het laatste brede-basiskabinet naar de eerste naoorlogse centrumrechtse coalitie. De eerste jaren domineerden deze politieke routiniers de besprekingen in de ministerraad. Vooral Zijlstra drukte met zijn grote financieel-economische expertise een stempel op de vergaderingen.¹⁰⁸

Drie bekende KVP-gezichten en twee nieuwe

De terugkeer van populaire KVP-ministers als Cals en Klompé lag minder voor de hand dan achteraf is aangenomen. Ook het aanblijven van Joseph Luns stond begin april – zij het kort – ter discussie. De 47-jarige voormalige diplomaat was al zeven jaar bewindsman op Buitenlandse Zaken.¹⁰⁹ De Quay overwoog echter een wijziging in de Nieuw-Guineapolitiek en de vervanging van Luns. Hij wilde het departement doorschuiven naar de vvd en kon daarbij rekenen op sympathie aan het hof. De koningin (De Quay: ‘Ze was erg anti-Luns’) suggereerde begin april de diplomaat en voormalig journalist D.J. von Balluseck.¹¹⁰ De optie werd niet beproefd, omdat Romme vasthield aan de koers inzake Nieuw-Guinea – en dus aan Luns. Op 11 april sprak De Quay met Luns, die hem wist te overtuigen van de juistheid van de eerder ingezette lijn. Daarbij wees de minister onder meer op de door de Verenigde Staten toegezegde militaire steun in geval van een conflict met Indonesië.¹¹¹

Hoewel Romme einde maart Cals’ voorganger F.J.Th. Rutten polste voor het geval er een kabinet met buitenparlementaire figuren moest komen, was de zittende minister de meest voor de hand liggende kandidaat voor het departement van Onderwijs.¹¹² De Limburger Jo Cals (44) was een electorale troef voor de KVP geworden, vooral in het Zuiden. Zijn werk als bewindsman – van 1950 tot 1952 als staatssecretaris, daarna als minister – werd alom gezien als succesvol, zij het onvoltooid. In het vat zat nog de herstructurering van het hoger onderwijs, waarvoor hij al een wetsontwerp had ingediend. Cals had aan zijn aanblijven de voorwaarde verbonden dat de beoogde coalitiepartners dit zouden steunen. Nadat hierover op 25 maart met ARP en CHU een – weliswaar vaag – compromis was bereikt, was Cals’ positie verzekerd.¹¹³

De prolongatie van Marga Klompé (46), in 1956 de eerste vrouwelijke minister van Nederland, op Maatschappelijk Werk werd tijdens de formatie regelmatig door haarzelf in de waagschaal gesteld. Ze claimde een forse taakuitbreiding en dreigde daarbij regelmatig met vertrek. Klompé had vooral haar zinnen gezet op Volksgezondheid, tot dan ressorterend onder Sociale Zaken. Formateur De Quay vond echter dat zij de terreinafbakening maar moest regelen met haar nieuwe collega. Klompé achtte dat onjuist: ‘Van geen enkele politicus kan men verwachten, dat hij vrijwillig zijn departement in zwaarte halveert.’ Nog op 14 mei, de dag voor het constituerend beraad, dreigde Klompé af te zien van het ministerschap

als ze haar zin niet zou krijgen. Ze bond pas in, nadat met Van Rooy was afgesproken dat het terrein van de bijstand direct werd overgeheveld en dat Volksgezondheid tijdens de zittingsperiode zou overgaan. Mocht dit laatste afketsen, dan kon Klompé alsnog aftreden. De Quay prefereerde een dergelijk scenario boven een afhaken vlak vóór de afronding van het kabinet.¹¹⁴

De KVP leverde behalve vertrouwde ook nieuwe gezichten. Afgezien van de premier waren dat Van Rooy op Sociale Zaken en V.G.M. Marijnen op Landbouw. Als burgemeester kende Charles van Rooy (47) een voorspoedige loopbaan. Al in 1939 werd hij eerste burger van het Zeeuwse Hontenisse, na de oorlog volgden promoties naar Etten-Leur (1945) en Venlo (1952). In mei 1957 volgde hij – op voorspraak van commissaris van de koningin De Quay, met wie hij bevriend was – Kolschoten op als burgemeester van Eindhoven. Zijn benoeming als minister gebeurde ook op voorspraak van De Quay. Romme en partijvoorzitter Van Doorn reageerden sceptisch. Van Rooy was totaal onbekend met het hem toegewezen beleidsterrein en het ontbrak hem aan ijver om deze kennisachterstand te kunnen inlopen.¹¹⁵

Ook de andere KVP-novice was geen krachtfiguur. Nadat de landbouwportefeuille eenmaal was toebedeeld aan de KVP, werd – met voorbijgaan van de fractiespecialisten – de relatief onbekende Victor Marijnen (42) naar voren geschoven. Zijn ambtelijke loopbaan op het ministerie van Landbouw – van 1941 tot 1957 – had hem binnen de partij geprofileerd als agrarisch specialist. Hij had internationale ervaring opgedaan in diverse handelsdelegaties – een sterke troef met het oog op de te verwachten Europese landbouwharmonisatie. In 1956 en 1959 werd de Arnhemmer Marijnen door de KVP op een – weliswaar onverkiesbare – plaats op de lijst gezet in Tilburg en 's-Hertogenbosch. Sinds 1 november 1957 was Marijnen algemeen secretaris van de centrale organisatie van katholieke werkgevers.¹¹⁶

Drie VVD'ers uit de koker van Oud

Het binnen de VVD heersende conflict tussen partijleider Oud en Van Riel was beslecht in het voordeel van de eerste. Ouds favorieten Van den Bergh, Korthals en Toxopeus kwamen in het kabinet, terwijl de twee kandidaten van de senaatsfractie, Van Riel en Wittteveen, erbuiten bleven. De econoom Henk Korthals (47), die op Verkeer en Waterstaat kwam, was een politieke veteraan. Eind jaren dertig was hij al voorzitter van de Jong-Liberalen en bestuurslid van de Liberale Staatspartij. Hij werd, mede vanwege zijn illegale journalistieke activiteiten tijdens de bezetting, in november 1945 benoemd in de Voorlopige Tweede Kamer. In 1946 behield hij zijn zetel toen hij voor de pas opgerichte Partij van de Vrijheid werd gekozen. In 1948 was hij een van de oprichters van de VVD, waar hij eind jaren vijftig gold als Ouds 'kroonprins'. Hij werd gerekend tot de sociaalliberale vleugel van zijn partij en was, in tegenstelling tot zijn polemisch ingestelde partijgenoot Van Riel, meer een man van consensus. Voor zijn rol als vice-premier

in het kabinet kwam deze kwaliteit goed van pas. Evenmin als De Quay strevend naar persoonlijk politiek gewin, groeide Korthals binnen het kabinet uit tot een belangrijk vertrouwenspersoon van de premier.¹¹⁷

De 41-jarige domineeszoon Edzo Toxopeus kwam op Binnenlandse Zaken. Hij was pas drie jaar daarvoor – bij de uitbreiding van het zetelaantal van 100 naar 150 – in de Tweede Kamer gekozen. Zijn verkiesbare plaats dankte hij aan een lobby van de Brabantse vvd. Toxopeus was direct na de bevrijding van het Zuiden werkzaam geweest voor het Militair Gezag, daarna was hij een advocatenpraktijk gestart. Sinds 1949 zat hij in de gemeenteraad van zijn woonplaats Breda. Als Kamerlid kwam hij snel in de gunst van Oud. Toxopeus zou er later over zeggen: 'Hij noemde mij zijn politieke zoon [...] en ik denk dat dat meegespeeld heeft toen hij tegen De Quay zei: die vent moet het maar worden.'¹¹⁸

De benoeming van Sidney van den Bergh op Defensie stond al snel vast. Met zijn 60 jaar was de Rotterdamse zakenman de nestor van de ministersploeg. Hij kwam uit een politiek actieve ondernemersfamilie met een vrijzinnig-joodse achtergrond: vader Samuel, oom Zadok en oudere broer George hadden al in de Tweede Kamer gezeten, terwijl zijn moeder penningmeester was van de Vrijzinnig-Democratische Bond (vdb). Sidney combineerde zijn werk als ondernemer met politieke activiteiten. Zo was hij begin jaren dertig directeur van Unilever en tegelijk lid van het hoofdbestuur van de vdb. In 1948 sloot Van den Bergh zich aan bij de vvd, waarvan hij in 1951 penningmeester werd. Militaire ervaring had hij opgedaan als reserveofficier bij de landmacht. Tijdens de oorlog verbleef hij in Groot-Brittannië, Canada en de vs. Najaar 1944 keerde hij terug naar Zuid-Nederland. Hij klom op tot de rang van reserve generaal-majoor en kwartiermeester-generaal. Na zijn demobilisatie keerde hij terug bij Unilever. Zijn ervaring als internationaal ondernemer maakte hem bij uitstek geschikt voor het ministerie van Defensie, dat daarvoor gebukt ging onder diverse schandalen. Bij zijn aantreden kondigde Van den Bergh aan het departement, zoals hij gewoon was, 'als een koopman' te bestieren.¹¹⁹

Antirevolutionairen en christelijk-historischen

Naar veler tevredenheid bleef Jelle Zijlstra (40) aan op Financiën, dat hij tijdens het interim-kabinet-Beel al had geleid. In 1952 had de econoom zijn vu-hoogleraarschap ingeruild voor een ministerschap van Economische Zaken onder Drees. Hij had de verwachtingen meer dan waargemaakt. Zijlstra gold als een electorale troef, hergeen hem een onmiskenbaar voordeel gaf in de strijd om het leiderschap van de ARP, die was losgebroken na het vertrek van Schouten in 1956. In de ministerraad nam Zijlstra tijdens de kabinetsperiode-De Quay een dominante positie in, vooral ook omdat de premier veel minder thuis was in de financieel-economische dossiers dan diens voorganger. Mede daarom liet De Quay het voorzitterschap van de Raad voor Economische Aangelegenheden (REA), de belangrijkste onderraad van de ministerraad, over aan Zijlstra.¹²⁰

Ook Jan van Aartsen (49) keerde terug. Tijdens de formatie zag het er lang naar uit dat zijn ministersloopbaan beperkt zou blijven tot enkele maanden. Van Aartsen was immers pas begin november 1958 benoemd als opvolger van minister van Verkeer en Waterstaat J. Algra, die wegens gezondheidsproblemen was afgetreden. Van Aartsen vond dat Bruins Slot hem tijdens de formatie 'in een te vroeg stadium [had] losgelaten'.¹²¹ Na het mislukken van De Quays eerste poging kwam hij echter weer in beeld. De wat kleurloze jurist Van Aartsen was van 1935 tot 1948 werkzaam geweest in ambtelijke functies in de landbouwsector. In 1948 en 1949 was hij secretaris van het Verbond van Protestants-Christelijke Werkgevers. Politieke ervaring had hij opgedaan in Den Haag – eerst als raadslid (sinds 1946), daarna als wethouder economische zaken (vanaf 1949). Hij voelde zich er 'als een vis in het water'.¹²² Van Aartsen was geen begaafd spreker, waardoor hij soms moeite had zich in de Kamer staande te houden.

Zijlstra en Van Aartsen werden direct onder vuur genomen door de linkervleugel van de eigen partij. Zij vond de tweede ploeg van De Quay minder 'christelijk-sociaal' dan de eerste, waartegen de ARP op 27 april nog 'nee' had gezegd. Het nieuwe kabinet telde maar liefst drie (oud-)secretarissen van werkgeversorganisaties: Van Aartsen, Marijnen en J.W. de Pous. In de AR-fractie stak Hazenbosch zijn ongenoegen hierover niet onder stoelen of banken. Hij nam het Zijlstra en Van Aartsen kwalijk dat zij waren toegetreden tot een kabinet waarmee geen christelijk-sociaal beleid te voeren viel. Hazenbosch kreeg weliswaar een meerderheid achter zich, maar Bruins Slot vroeg en kreeg ten slotte toch een meer 'welwillende predispositie' van de fractie.¹²³

De zaak kreeg nog een staartje toen op 1 juni zes prominente CNV'ers, onder wie Hazenbosch, M. Ruppert en B. Roolvink, in een 'strict vertrouwelijke' brief aan de AR-partijvoorzitter hun 'ongerustheid' kenbaar maakten over de weinig 'sociale' samenstelling van het nieuwe kabinet. De partijtop, inclusief Zijlstra en Bruins Slot, reageerde ontstemd. Zijlstra zou jaren later nog reppen van een 'akelige brief', waardoor hij zich persoonlijk gegriefd voelde. Het verwijt dat hij onvoldoende christelijk-sociaal zou zijn, achtte hij onacceptabel.¹²⁴ De relatie tussen een deel van de fractie en de AR-ministers liet vanaf het begin te wensen over.

Ook namens de CHU traden, conform de wens van het partijbestuur, twee ministers toe. Op Justitie kwam Albert Beerman (58), een Rotterdamse advocaat die vanaf 1945 voorzitter van de Stichting Havenbelangen was. Direct na de oorlog nam hij de verdediging op zich van enkele havenbaronnen die beschuldigd werden van economische collaboratie. Hij zat sinds 1946 in de Rotterdamse gemeenteraad, maar was geen politicus *pur sang*.¹²⁵

De 39-jarige bloemenkwekerszoon Jan de Pous kwam op Economische Zaken. Na een studie economie in Amsterdam – onderbroken tijdens de laatste bezetting jaren, toen hij actief was voor het illegale dagblad *Trouw* – werd hij in 1949 secretaris van het Verbond van Protestants-Christelijke Werkgevers. Als zodanig sprak hij mee in de belangrijkste instellingen van de overlegeconomie: de SER en

de Stichting van de Arbeid. In 1953 werd hij lector aan de Vrije Universiteit. In december 1958 volgde zijn benoeming tot lid van de Raad van State.¹²⁶

‘Het kabinet der staatssecretarissen’

Het kabinet werd in de zes maanden na zijn aantreden versterkt met elf staatssecretarissen.¹²⁷ Niet eerder waren het er zoveel geweest. Een aantal van hen zou zich al snel sterk profileren. Een enkeling overvleugelde de eigen minister zelfs, waardoor het kabinet-De Quay in de Haagse wandelgangen schertsend wel ‘het kabinet der staatssecretarissen’ genoemd werd.¹²⁸ Regelmatig waren staatssecretarissen aanwezig in de ministerraad.¹²⁹ In 1960 trachtte Schmelzer de positie van de staatssecretaris ook formeel te versterken. Het werd een slepende zaak, die uiteindelijk werd doorgeschoven naar het volgende kabinet.

De staatssecretarissen werden aangezocht door de ministers zelf, zo had De Quay beslist tijdens het constituerend beraad.¹³⁰ Al tijdens de formatie was duidelijk geworden dat Norbert Schmelzer de premier zou assisteren. Romme had hem weliswaar gekandideerd voor zo’n beetje elke ministerspost, maar meer dan een staatssecretariaat van Algemene Zaken zat er niet in. Na een ambtelijke loopbaan op Economische Zaken was Schmelzer in 1956 staatssecretaris van Binnenlandse Zaken geworden. Hij beheerde er de kvr-kroonjuwelen publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie en bezitsvorming. In het nieuwe kabinet was Schmelzers primaire taak die van algemeen politiek adviseur van De Quay, in het bijzonder bij financieel-economische vraagstukken. Als zodanig had hij grote invloed op het kabinetsbeleid.¹³¹

Een andere sterke kvr-figuur, Gerard Veldkamp, bleef aan als staatssecretaris op Economische Zaken. Veldkamp was al vanaf 1952 staatssecretaris onder Zijlstra en vond dat hij recht had op promotie. Daarbij had hij zijn werk op het hem destijds toegewezen terrein – het middenstandsbeleid – zo goed als afgerond. Zijn bevordering werd echter geblokkeerd door de kvr-top, hetgeen Veldkamp onder anderen De Quay zou blijven nadragen. Dat hij toch aanbleef was te danken aan een klemmend verzoek van minister De Pous. Na enige vage toezeggingen over een toekomstige uitbreiding van zijn portefeuille stemde Veldkamp in.¹³²

Een onverwacht gevolg van de eerdergenoemde brief van ARP/CNV-‘verontrusten’ was het verzoek dat Zijlstra deed aan een van de ondertekenaars ervan, CNV-bestuurslid Bauke Roolvink, om als staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid het christelijk-sociale gehalte van het kabinet te verhogen. Roolvink was op 16-jarige leeftijd begonnen als metaalarbeider op een scheepswerf en opgeklommen tot vakbondsbestuurder. Zijn besluit om in te gaan op de uitnodiging kostte hem wel zijn aanzien bij de vakcentrale: binnen het CNV stond hij voortaan te boek als ‘verrader’.¹³³

Conform een al langer gekoesterde wens van Cals werden aan het departement van Onderwijs ditmaal twee staatssecretarissen toegewezen: Gerard Stubenrouch en Ynso Scholten. De classicus en leraar Stubenrouch was wethouder in Breda en

Het kabinet der staatssecretarissen. Van links naar rechts De Jong, Scholten en Schmelzer, 2 oktober 1962. [Nationaal Archief]

een goede bekende van Cals. Hij ging de minister assisteren bij de behandeling van de Mammoetwet.¹³⁴ De werkzaamheden van Scholten strekten zich uit over de terreinen jeugdvorming en volksontwikkeling, lichamelijke opvoeding en sport, pers, radio en televisie, kunsten, oudheidkunde en natuurbescherming. De advocaat Scholten had zich slechts kort daarvoor als lid aangemeld bij de CHU, de partij waarop hij steeds gestemd had.¹³⁵

Ook Van den Bergh kreeg twee staatssecretarissen. De minister koos voor militairen: luitenant-generaal Mike Calmeyer werd belast met Land- en Luchtmacht, kapitein-ter-zee Piet de Jong met Marine. Calmeyer zat sinds 1956 voor de CHU in de Tweede Kamer. De Jong werd pas enkele maanden na zijn beëdiging lid van de KVP. Hij was op 7 juni 1959 tijdens een NAVO-oefening van zijn jager De Gelderlander ten noorden van Schotland op volle zee met een helikopter

opgepikt om te vernemen dat hij was gevraagd staatssecretaris te worden.¹³⁶ Iets soortgelijks overkwam Calmeyer. Hij was op een NAVO-congres in Londen en werd per militair vliegtuig teruggebracht naar Nederland voor een gesprek met Van den Bergh. Calmeyers partij was niet gelukkig met diens besluit. Na het 'ondankbare werk' dat Staf had verricht, had de CHU zich eigenlijk voorgenomen voorlopig geen bewindslieden voor Defensie meer te leveren.¹³⁷

Evenmin als De Jong was carrièrediplomaat Henri van Houten in het bezit van een partijlidmaatschapskaart toen hij op 24 augustus aangesteld werd als staatssecretaris van Buitenlandse Zaken. Kort erna meldde hij zich aan bij de vvd. Op het moment dat Luns hem vroeg, was Van Houten directeur-generaal politieke zaken op zijn departement. In het takenpakket van Van Houten, een kleinzoon van de befaamde negentiende-eeuwse liberaal Samuel van Houten, zaten onder meer de NAVO, de WEU, de Raad van Europa en de Benelux. Hij behartigde bovendien alle departementale zaken als Luns buitenslands was.

Met de benoeming op 27 mei van Willem Hendrik van den Berge tot staatssecretaris van Financiën kwam er alsnog een vleugje sociaaldemocratie in het kabinet-De Quay. De internationaal gewaardeerde fiscalist was weliswaar partijloos, maar stemde pvda. Na een decennialange loopbaan op Financiën, waar hij sinds in 1950 directeur-generaal fiscale zaken was, werd hij in 1953 staatssecretaris in het kabinet-Drees III. Drie jaar later, onder Hofstra, werd hij benoemd tot 'regeringscommissaris voor belastingen'. Bij het aantreden van het kabinet-De Quay deed Zijlstra opnieuw een beroep op hem.

Ook minister van Verkeer en Waterstaat en vice-premier Korthals had in september in de ministerraad verzocht om assistentie door een staatssecretaris. Op 15 oktober werd Korthals' partijgenoot en Europees topambtenaar Eddie Stijkel aangesteld. De econoom Stijkel, pas een jaar eerder begonnen als directeur-generaal van Euratom, werd speciaal belast met de internationale verkeers- en vervoersaangelegenheden.

De laatste benoeming vloeide voort uit de liquidatie van Zaken Overzee. Nadat Korthals deze portefeuille – inclusief de behandeling van Nieuw-Guinea – enige tijd had waargenomen, verhuisde ze op 23 november als staatssecretariaat naar Binnenlandse Zaken. Theo Bot (kvp) kreeg de leiding. Na een studie Indisch recht ging Bot in 1936 als bestuursambtenaar naar Nederlands-Indië, waar hij als ambtenaar werkzaam werd. Tijdens de oorlogsjaren was hij krijgsgevangene. Van 1946 tot 1954 hield hij zich als topambtenaar bezig met Nederlands-Indonesische kwesties. Daarna werd hij op Buitenlandse Zaken aangesteld als chef van de directie NAVO- en WEU-zaken.¹³⁸

De eerste uitvaller: Sidney van den Bergh

Al na tweeënhalve maand onderging het kabinet een wijziging. Van den Bergh had, toen hij in maart toezegde aan Oud en De Quay, verzwegen dat hij een relatie had met een nog niet gescheiden Amerikaanse vrouw, Helga Bendix. Van

den Bergh was sinds 1957 weduwnaar en wilde met haar trouwen. De echtgenoot van de vrouw dreigde Van den Bergh met een proces wegens overspel en eiste het voogdijschap over de kinderen op. Hij schakelde detectives in om de gangen van zijn vrouw en haar minnaar na te gaan. Toen De Quay op 20 juli van de affaire hoorde, trad hij in overleg met Korthals en Oud. Dezen lieten de premier weten de handelwijze van Van den Bergh onaanvaardbaar te vinden.

Toen de zaak enkele dagen later in de pers kwam, werd de positie van de minister onhoudbaar. Oud, Korthals en Toxopeus maakten Van den Bergh duidelijk dat hij niet kon aanblijven. De minister weigerde in eerste instantie echter zijn ontslag te nemen. De beslissing viel vervolgens op 30 juli in een extra ministerraad. De Quay wierp hem toen voor de voeten dat deze persoonlijke opvattingen ten aanzien van het huwelijk had die afweken van die van hemzelf en – zo noteerde Klompé – ‘naar hij aannam van alle andere leden van de ministerraad’. De vergadering ging vervolgens akkoord met het ontslag. Op 31 juli verzocht Van den Bergh het staatshoofd hem ontslag te verlenen ‘teneinde hem bij de behandeling van een particuliere aangelegenheid volkomen vrijheid van beweging te geven’.¹³⁹

Oud zocht de opvolger van Van den Bergh wederom in ondernemerskringen. Na veel afzeggingen werd de algemeen secretaris van het Verbond van Nederlandse Werkgevers S.H. Visser bereid gevonden. De landbouwkundig geschoolde Sim Visser (51) werd niet gehinderd door kennis van militaire zaken en had nauwelijks politieke ervaring. Hij zou dan ook sterk leunen op zijn beide staatssecretarissen, die aanbleven.¹⁴⁰ Zijn benoeming betekende dat Van Riel andermaal was gepasseerd. ‘Het kon Oud niet schelen wie het werd, als ik het maar niet was’, beweerde Van Riel later.¹⁴¹ Visser kon zich gedurende zijn ministerschap verzekerd weten van de toorn van de liberale senator. Tijdens een vergadering van het dagelijks bestuur van de partij op 26 september zegde Van Riel zelfs het vertrouwen in partijleider Oud op.¹⁴² Het zag ernaar uit dat de liberale senaatsfractie een lastige horzel voor het kabinet-De Quay zou zijn.

Debat over de regeringsverklaring: ‘in de tang van Oud’

De Quay begon zijn regeringsverklaring op 26 mei met ‘een woord van grote erkentelijkheid’ aan Beel, de man die het kabinet feitelijk tot stand had gebracht. De premier gaf vervolgens een inzicht in de leidende beginselen en richtlijnen van zijn kabinet. Hij bepleitte versterking van ‘de democratische instellingen en van de idee der democratie meer in het algemeen’. De ‘christelijke grondslag onzer beschaving’ moest worden gekoesterd. Het kabinet gaf prioriteit aan de vergroting van de mogelijkheden tot ‘zelfontplooiing in vrijheid’ voor ieder individu. De sociaaleconomische invulling daarvan bracht in een aantal opzichten een breuk met het brede-basisverleden: gedifferentieerde loonvorming, verlichting van de belastingdruk, geleidelijke liberalisering van de woningmarkt, huurverhoging, vermindering van de overheidsuitgaven, afschaffing van de consumentensubsidie

op melk en nieuwe maatregelen in het kader van de bezitsvorming en uitbreiding van de PBO.¹⁴³

Was de *NRC* niet te spreken over de stijl van de voordracht door De Quay ('té academisch' en 'té monotoon')¹⁴⁴, oppositieleider Burger omschreef deze een dag later als uitvoerig en vaag. Hij uitte kritiek op de wijze waarop Beel tijdens de formatie de indruk had gewekt 'als zouden niet de confessionele partijen besloten hebben de PVDA van regeringsdeelname uit te sluiten, maar dat de PVDA daarvoor de verantwoordelijkheid droeg'. Om haar rechtervleugel binnenboord te houden, was de KVP 'tot elke prijs' gedwongen te komen tot een kabinet met de VVD, sneerde Burger: 'De heer Romme zit eenvoudig in de tang van de heer Oud.'¹⁴⁵

Romme had 'in het algemeen met voldoening' de regeringsverklaring aangehoord. Hij legde de verantwoordelijkheid voor het uitblijven van een nieuw kabinet met de PVDA bij de sociaaldemocraten zelf. De sociaaldemocratische eis om vooraf te komen tot verregaande afspraken tussen de coalitiefracties beschouwde hij 'als een dwangbuis, als een votum van wantrouwen tegen de partners, of misschien moet ik zeggen: tegen de partner'. Verder was hem gebleken dat Burger niet bereid was geweest een 'tittel of jota van zijn verkiezingsprogram af te doen'.¹⁴⁶ Bruins Slot kondigde aan – in weerwil van de kritiek in de ARP-fractie – het kabinet te zullen bejegenen 'in een welwillende geest met de neiging, een vruchtbare samenwerking met de Regering tot stand te brengen'.¹⁴⁷ Tilanus betuigde zijn tevredenheid over de door Beel en De Quay toegepaste formatiewijze, die hij karakteriseerde als een 'getemperd dualisme'. Ook de christelijk-historische fractie zou het kabinet 'op welwillende wijze' tegemoet treden. Dat sloot kritiek niet uit, zo waarschuwde Tilanus alvast.¹⁴⁸ VVD-leider Oud stelde verheugd vast 'dat de geest van de regeringsverklaring ook de geest is, die ons verkiezingsmanifest heeft beheerst'.¹⁴⁹ Op één punt slaagde Burger er tijdens het debat in het nieuwe kabinet pijn te doen. Hij was ontsteld door de aankondiging van De Quay dat regelingen ten aanzien van de sociale voorzieningen – onder meer die voor langdurig werklozen – zou worden overgeheveld van Sociale Zaken naar Maatschappelijk Werk. Burger zag er een veroordeling in van langdurig werklozen, noemde de maatregel organisatorisch inefficiënt en diende een motie in die het kabinet opriep een nota over deze kwestie te produceren en het besluit zolang op te schorten.¹⁵⁰ ARP, CHU en VVD hadden weliswaar eveneens moeite met de beslissing, maar waren niet van plan de motie te steunen.¹⁵¹ Het kabinet bleek tijdens de hierop volgende schorsing verdeeld over de reactie die het aan de Kamer zou geven. Verschillende modaliteiten werden besproken, waarbij Klompé – die haar aanblijven afhankelijk had gemaakt van de uitbreiding van haar portefeuille – geëmotioneerd pleitte voor handhaving van het besluit en dreigde ontslag te nemen. Romme weerhield haar ervan.¹⁵² Na terugkeer in de Kamer kondigde De Quay aan dat het kabinet de kwestie nog eens zou bekijken. De motie werd daarom ontraden en met 46 tegen 82 stemmen verworpen.¹⁵³ Het nieuwe kabinet kon aan de slag.